

9237

**ПРАЦЫ
КАФЕДРЫ
СУЧАСНОЙ БЕЛАРУСКОЙ МОВЫ**

ВЫПУСК 4

**ДЛЯ 75-ГОДДЗЯ 3 ДНЯ НАРАДЖЭННЯ
ПРАФЕСАРА ЛЕАНІДА ІВАНАВІЧА БУРАКА**

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

**Мінск
РІВШ
2005**

БЕЛАРУСЬКА
МОВА
1988

УДК 483.2(06)
ББК 81.2Бел.я43
П 70

Зборнік навуковых прац заснаваны ў 2001 г.

Рэдакцыйная калегія:

*А.Я. Міхневіч (адк. рэд.), З.І. Бадзевіч (нам. адк. рэд.),
Ж.Я. Белакурская, С.А. Важнік, У.І. Куліковіч,
В.П. Красней, А.А. Лукашанец, В.М. Ляшук, А.І. Падлужны,
М.Р. Прыгодзіч, А.А. Радзевіч, Т.Р. Рамза, І.І. Савіцкая,
Г.К. Чахоўскі, В.Я. Шкілёнак, С.М. Якуба*

П 70 **Працы** кафедры сучаснай беларускай мовы. Вып. 4: Да
75-годдзя з дня нараджэння прафесара Л.І. Бурака / Пад рэд.
А.Я. Міхневіча. – Мн.: РІВШ, 2005. – 210 с.
ISBN 985-6741-48-3

Чарговы выпуск “Працы кафедры сучаснай беларускай мовы” прысвечаны 75-годдзю з дня нараджэння Леаніда Іванавіча Бурака – вядомага беларускага навукоўцы, прафесара, доктара філалагічных навук. Традыцыйна ў зборніку змяшчаюцца розна-тэматычныя даследаванні супрацоўнікаў кафедры, яе аспірантаў, студэнтаў філалагічнага факультэта, выкананыя ў 2004–2005 гг.

УДК 483.2(06)
ББК 81.2Бел.я43

ISBN 985-6741-48-3

© БДУ, 2005

Да 75-годдзя з дня нараджэння
прафесара Леаніда Іванавіча БУРАКА

сучаснай беларускай мовы
2001 – УДК

Аналіз ФА з такої пазіцыі дае нагляднае ўяўленне пра культурна-нацыянальнае бачанне свету, пра фарміраванне і станаўленне тыповага для беларусаў яго вобразнага асэнсавання, якое матэрыялізуецца ў канкрэтна-жывой, сакавіта-вобразнай, пачуццёва-афарбаванай нацыянальнай мове. Мова на гэтым узроўні становіцца нацыянальнай ужо ў поўным сэнсе гэтага слова. Аднавядна і яе сэнсавы змест, што нясе ў сабе і адлюстроўвае нацыянальную свядомасць, пачынае арыентавацца ўжо не столькі на агульначалавечыя, колькі на канкрэтна народныя, нацыянальныя ідэалы і каштоўнасці. Таму зусім невыпадковай з'яўляецца сённяшняя цікавасць да фразеалагічнага складу мовы як лютэра, у якім лінгвакультурная сугольнасць ідэнтыфікуе сваю нацыянальную самасвядомасць.

Літаратура

1. *Апресян Ю.Д.* Коннотации как часть прагматики слова // *Апресян Ю.Д.* Избранные труды: В 2 т. М., 1995. Т.2. С. 156–178.
2. *Апресян Ю.Д.* Образ человека по данным языка: попытка системного описания // *Вопросы языкознания.* 1995. № 1. С. 37–67.
3. *Арутюнова Н.Д.* Аномалии и язык (к проблеме языковой “картины мира”) // *Вопросы языкознания.* 1987. № 3. С. 3–20.
4. *Бартмиński Е., Небжеговска С.* Когнитивное определение, профилирование понятий и субъектная интерпретация мира // *Когнитивная лингвистика конца XX века: Мат-лы междунар. науч. конф., Минск, 7–9 окт. 1997 г.: В 3 ч. Ч. 1.* С. 4–8.
5. *Верещагин Е.М., Костомаров В.Г.* Национально-культурная семантика русских фразеологизмов // *Словари и лингвострановедение: Сб. ст. М., 1982.* С. 89–98.
6. *Вольперт Р.Х.* Коннотативный уровень описания грамматики: (На материале худ. текста нем. языка). Рига, 1979.
7. *Гумбольдт В.* О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества // *Гумбольдт В.* Избранные труды по языкознанию. М., 2000. С. 37–284.
8. *Добровольский Д.О.* Национально-культурная специфика во фразеологии (I) // *Вопросы языкознания.* 1997. № 6. С. 37–48.
9. *Иванова Е.В.* О когнитивном анализе пословиц // *Проблемы филологии и методики преподавания иностранных языков: Сб. науч. СПб., 1998.*
10. *Кессиди Ф.Х.* От мифа к логосу: (Становление греч. философии). М., 1972.
11. *Ковшова М.Л.* Культурно-национальная специфика фразеологических единиц (Когнитивный аспект): Дис. ... канд. фил. наук: 10.02.19. М., 1996.
12. *Колчанский Г.В.* Контекстная семантика. М., 1980.
13. *Конан У.* Славянская мифология ў кантэксце бел. культуры // *Мастацтва.* 1997. № 12. С. 69–74.
14. *Маслова В.А.* Введение в лингвокультурологию: Учебное пособие. М., 1997.
15. *Маслова В.А.* Языковая картина мира и культура // *Когнитивная лингвистика конца XX века: Мат-лы междунар. науч. конф., Минск, 7–9 окт. 1997 г.: В 3 ч. Ч. 1.* С. 59–64.
16. *Мокиенко В.М.* Образы русской речи: Ист.-этимолог. и этнолингвист. очерки фразеологии. Л., 1986.
17. *Пивов В.М.* Миф в системе культуры. Петрозаводск, 1991.
18. *Подюков И.А.* Культурно-семиотические аспекты народной фразеологии: Дис. ... д-ра филологич. наук: 10.02.01. Пермь, 1996.

19. *Прокопьева С.М.* Проблемы фразеологической образности в исследовании универсально-типологического и национально-специфического в фразеологической системе языка. М., 1995.
20. *Телия В.Н.* Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. М., 1986.
21. *Телия В.Н.* Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М., 1996.
22. *Шендельс Е.И.* Многозначность и синонимия в грамматике. (На материале глагольных форм соврем. нем. яз.). М., 1970.
23. *Юнг К.Г.* Душа и миф. Шесть архетипов. М.-К. 1997.
24. *Bartmiński J.* Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata // *Językowy obraz świata: Pr. zb / Pod red. J. Bartmińskiego.* – Lublin, 1990. S. 109–115.
25. *Kopaliński W.* Słownik symboli. Warszawa, 1990.
26. *Maćkiewicz J.* Co to jest “językowy obraz świata” // *Etnolingwistyka (Problemy języka i kultury).* Lublin, 1999. № 11. S. 7–25.
27. *Słownik stereotypów i symboli ludowych.* W 7 t. – Т. 1: Kosmos: niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie / Red. J. Bartmiński. Lublin, 1996.

Н.У. Чайка

АДНОСІНЫ ПРЭДЫЦЫРАВАННЯ Ў ЭЛІПТЫЧНЫХ СКАЗАХ

Патрабуе вырашэння пытанне аб адносінах прэдыцыравання ў эліптычных сказах. Працы, прысвечаныя праблеме прэдыцыравання (Е. Качнельсон, А. Арцюнава, Г. Золатава), звычайна абыходзяць аналіз названых адносін у эліптычных сказах. Выражэнне выказніка нулявым спосабам надзеі спецыфічны характар адносінам прэдыцыравання ў эліптычных сказах.

У аснове прэдыцыравання ляжыць лагічная аперацыя далучэння новай інфармацыі да ўжо вядомай (Чахаян). Адносіны прэдыцыравання ляжаць у аснове актуальнага падзелу паведамлення (І.П. Распопаў). Многія даследчыкі (І. Варшаўская) выказваюць думку аб рашаючай ролі прэдыцыравання ў фарміраванні камунікатыўнай структуры выказвання. Адносіны прэдыцыравання ўдзельнічаюць у пабудове камунікатыўнай адзінкі на аснове прапазіцыі. Прапазіцыі эліптычных сказаў з'яўляюцца патэнцыяльнымі інфармацыйнымі структурамі, на аснове якіх у працэсе прэдыцыравання фарміруецца камунікатыўна значымая сінтаксічная адзінка.

Адсутнасць у эліптычных сказах дзеяслова робіць немагчымым рэалізаваць адносіны першаснага прэдыцыравання – адносіны паміж дзейнікам і выказнікам (П.А. Лекант, М.В. Всеваладава, У. Крылова). У эліптычных канструкцыях магчыма толькі другаснае прэдыцыраванне: прэдыцыраванне паміж агенсам і лакатывам, агенсам і аб'ектам і іншымі кампанентамі. Патэнцыяльныя адносіны, якія ўстанаўліваюцца паміж дзейнікам і выказнікам у двухсастаўным сказе, у эліптычнай канструкцыі нейтралізуюцца па прычыне адсутнасці прэдыката. У эліптычным сказе пропуск дзеяслова пераразмяркоўвае семантычныя функцыі кампанентаў. Агенс і нулявы дзеяслоў аказваюцца ў функцыі аднаго кампанента актыўнага падзелу паведамлення – тэмы, таму натуральна, што паміж аген-

сам і нулявым дзеясловам нейтралізуюцца адносіны першаснага прэдыцыравання. Аднак пры гэтым узнікаюць адносіны другаснага прэдыцыравання паміж іншымі кампанентамі – актантамі і сірканстантамі. Неабходна адзначыць, што ў эліптычных сказах назіраюцца такія адносіны прэдыцыравання, якія былі б немагчымымі ў поўных сказах. Прэдыцыруючы кампанент часцей за ўсё з'яўляецца агенсам, хаця не выключаны выпадкі выкарыстання ў гэтай функцыі аб'екта, адрасата, лакатыва, функтыва і іншых элементаў. Месца названых кампанентаў у эліптычным сказе заўсёды строга фіксаванае: прэдыцыруючы кампанент знаходзіцца ў пачатку сказа, прэдыцыруемы кампанент размяшчаецца ўслед за паўзай, якая ўтвараецца ў выніку нейтралізацыі першаснага прэдыката. Прычым семантычная функцыя прэдыцыравання ўласціва прапазіцыйна істотным кампанентам, якія фарміруюць семантыку эліптычнага сказа.

1. Эліптычныя канструкцыі з агенсам у ролі прэдыцыруемага кампанента

Асаблівасці арганізацыі эліптычнага сказа дазваляюць любому кампаненту семантычнай структуры быць як прэдыцыруючым, так і прэдыцыруемым. Аднак у беларускай мове часцей сустракаюцца эліптычныя сказы, дзе ў якасці прэдыцыруемага кампанента выступае агенс. Прэдыцыруючым у гэтым выпадку можа быць любы кампанент, аднак найбольш часта адносіны прэдыцыравання звязваюць агенс (*Ag*) – *лакатыў* (*Loc*).

Эліптычныя сказы з такой камбінацыяй кампанентаў складаюць аснову канструкцый з прапазіцыйнай сталай або дынамічнай лакалізацыі. Лакатыў у функцыі прэдыцыруючага кампанента актуалізуе канечны пункт перамяшчэння суб'екта або месца распалажэння аб'екта. У эліптычным сказе *А мы – цераз поле і ў лес* (В. Быкаў) агенс прэдыцыруецца дынамічным лакатывам. Сінтаксемы *цераз поле і ў лес* прэдыцыруюць агенс, сумяшчаючы семантычныя функцыі лакатыва і прэдыцыруючага кампанента. Сумяшчэнне названых семантычных функцый назіраецца толькі ў эліптычных сказах, бо дзеяслоў у названых канструкцыях не проста перамяшчаецца ў поле прэдыцыруемага кампанента, што назіраецца ў двухсастаўных сказах пры перапазіцыраванні семантычных функцый, а прапускаецца ў гэтым месцы першаснага прэдыката нейтралізуюцца цалкам.

У эліптычных сказах фармальным сродкам утварэння другаснай прэдыкацыі з'яўляецца пропуск дзеяслова. Пропуск дае магчымасць спалучацца ў пары другаснага прэдыцыравання кампанента і, якія атэнцыяльна (у прапазіцыі) спалучацца не маглі: *Я лети – на палывеце. Природа, прастор...* (А. Дзялецкі). Прэдыцыруючы кампанент на паляванні выконвае квазіролю лакатыва, фармальна ўказваючы на месца, рэальна абазначае характар дзеяння агенса. Семантыка дзеяння выкарыстанай квазіролі лакатыва спрыяе фарміраванню новай семантычнай функцыі гэтага кампанента і большай ёмістасці выказвання.

Відавочна, што ў эліптычных сказах прэдыцыруючы кампанент і прэдыкат не могуць супадаць. У поўных двухсастаўных сказах суб'ект і прэдыкат могуць супадаць з прэдыцыруемым і прэдыцыруючым кампанентам і могуць не супадаць. У эліптычным сказе надобнае супадзенне не ўяўляецца магчымым: прэдыкат у эліптычных сказах адсутнічае. Супадаць у названых сказах могуць толькі суб'ект (агенс) і прэдыцыруемы кампанент. Прэдыцыруючы кампанент у аналізуемых сказах можа быць або актантам, або сірканстантам. У сказе *Я – на гарышча! – адразу сагнаўшы ўсмішку, сказала Марыя* (В. Быкаў) лакатыў *на гарышча* прэдыцыруе агенс я. Прэдыцыруючы кампанент дае ацэнку агенсу паводле месца, указвае на канечны пункт перамяшчэння. Адносіны прэдыцыравання паміж агенсам і лакатывам становяцца магчымымі дзякуючы сінтаксічнаму нуляванню, пры якім ствараюцца спецыфічныя сінтагматычныя ўмовы спалучэння, уласцівыя толькі эліптычнаму сказу.

У эліптычным сказе *Я лети – на вакзал. Пакуль лаўкі не занялі* (В. Быкаў) прэдыцыраванне фарміруецца на базе першаснай прэдыкацыі – агенса я і нулявога дзеяслова са значэннем перамяшчэння. Аднак другаснае прэдыцыраванне з'яўляецца “сэнсавай экспансіяй” для эліптычнага сказа: прэдыцыраванне перамяшчаецца з дзеяслова на лакатыў.

Адносіны прэдыцыравання ў эліптычных сказах характарызуюцца адметнасцю. Спецыфічны характар прэдыцыравання ў эліптычным сказе заключаецца ў спалучэнні кампанентаў рознага ўзроўню. У дадзеным выпадку адно імямі прэдыцыравання звязаны агенс (першы актантам) і лакатыў (сірканстантам): *Сама здабыча – прама ў кішэню* (В. Быкаў). Межы прэдыцыруемага і прэдыцыруючага кампанентаў падзяляюцца ў эліптычных сказах надзвычай выразна. Агенс з факультатыўнымі кампанентамі прэдыцыруецца лакатывам.

У эліптычным сказе ствараюцца ўмовы для перамяшчэння прэдыкацыйнага прызнака на лакатыў, што дазваляе лакатыву выступаць у пазіцыі дамініруючага прэдыцыруючага кампанента: *Лісця ўзняўся віхор, і кастрычнік – на двор* (П. Броўка); *Над згадкаю ціша сышлася – і зноў вятрыска кальшы сцяну хмызнякоў. Бяда ж – за дзяўчынкай! Каторы ўжо круг* (Г. Бондар). У прыкладах дамініруючая прэдыкацыя ляжыць у аснове фарміравання сэнсавых адносін паміж кампанентамі. Эліптычны сказ, дзякуючы падобнай перастаноўцы семантычных акцэнтаў, выконвае камунікатыўнае задаанне, абумоўленае адносінамі прэдыцыравання.

Лакатыў у падобных сказах выражае характар адносін паміж агенсам і нулявым дзеясловам. У сказах *Вы – назад* (В. Быкаў); *Клава, – у асець! – гукнуў ён радыстыцы* (В. Быкаў) выражаюцца адносіны дынамічнай лакалізацыі агенса і дамініруючага прэдыцыравання адначасова. Лакатыўнага словаформа ў прыведзеных прыкладах утварае рэальную суадноснасць пазіцыі агенса і лакатыва.

Адносіны дамініруючага прэдыцыравання ў эліптычных сказах могуць ускладняцца факультатыўнымі семантычнымі кампанентамі, якія могуць уваходзіць як у склад прэдыцыруемага, так і прэдыцыруючага кампанента. Такія факультатыўныя кампаненты могуць быць пазіцыі аб'екта. У сказе *Я твар – убок* (А. Дударэў) аб'ект твар адносіцца да прэдыцыруемага комплексу кампанентаў. Прэдыцыруючым у эліптычным сказе з'яўляецца лакатыў убок. Такім чынам адбываецца пераразмеркаванне семантычных функцый у сказе: першасная акцыянальная прэдыкацыя нейтралізуецца, а рэалізуецца другасная – лакатыўная: *Я цябе магу і слай – у паліцыю. У парадку мабілізацыі* (В. Быкаў). Значыць, на фоне нейтралізаванай (нулявой) патэнцыяльнай прэдыкацыі можа рэалізавацца любая іншая прэдыкацыя ў залежнасці ад камунікатыўнага задання сказа. У сказе *Яны нас – на могільні* (В. Быкаў) ажыццяўляюцца адносіны дамініруючага прэдыцыравання паміж агенсам і пацыенсам у якасці прэдыцыруемага кампанента і лакатыва у якасці прэдыцыруючага кампанента.

2. Адносіны прэдыцыравання аб'ект – лакатыў (Object – Loc)

Эліптычныя сказы са значэннем статальнай лакалізацыі ўжываюцца даволі часта. Гэта тлумачыцца тым, што падобныя эліптычныя сказы ўжо на ўзроўні прапазіцыі ўтвараюць тыповую сітуацыю. Дзеяслоў са статальным значэннем нулюецца часцей за іншых. Гэта тлумачыцца камунікатыўным заданнем названага эліптычнага сказа – паказаць месца распалажэння суб'екта або проста ўказаць на яго наяўнасць. Натуральна, што адносіны прэдыцыравання будуць фарміравацца паміж суб'ектам і статальным лакатывам. У сказах *Поле шумнае / за вёскай У імклівых ручаях* (П. Броўка); *Аблога цішыні вакол, абломак месяца / ў аблоках* (Т. Бондар) у якасці прэдыцыруемага кампанента выступаюць сінтаксемы пазіцыі суб'екта – *поле, абломак месяца*, у якасці прэдыцыруючага кампанента выступаюць сінтаксемы пазіцыі статальнага лакатыва – *за вёскай, у аблоках*. Натуральна, такое размеркаванне семантычных функцый спрыяе выконванню асноўнага камунікатыўнага задання гэтага тыпа эліптычных сказаў – указання на статальную лакалізацыю прадмета.

Лакатыўная прэдыкацыя знаходзіць сваё выражэнне ў эліптычных сказах пры ўмове, што пазіцыя лакатыва знаходзіцца ў абсалютным канцы слова: *А тут – незнаёмая госця на пыльным сцяры дыване...* (Т. Бондар); *Зноў той жа сон... і багна, і вада... Я – любач, я – люблю* (Р. Баравікова); *Шырокі кузаў роўна з берагамі Насыпаны нахучым цёплым зернем, А я – наверху, на рудым брызгенце, Пры мне – куфэрак, мой дарожны скарб* (Н. Гілевіч). Эліптычныя сказы з прапазіцыяй статальнай лакалізацыі могуць быць у форме пытання *Ганна – у вас?* (І. Мележ) або змяшчаць каагенс *Не проста ж госці ўжо выходзяць, А сват – у хаце з жаніхом!* (Н. Гілевіч), аднак прэдыцыруецца ў такіх сказах лакатыў (1) або лакатыў з каагенсам.

3. Адносіны прэдыцыравання агенс – квалікатыў (Ag в Qnal)

Свосасаблівыя адносіны прэдыцыравання ўзнікаюць у эліптычных сказах з сірканстантам спосабу дзеяння ў функцыі прэдыцыруючага кампанента. Элементы прапазіцыі прэдыцыруюцца ў адпаведнасці з камунікатыўнай перспектывай сказа. У канструкцыях *А тут бацько / – няхай адзін* (І. Мележ); *Ето ты / цвердо, насаўсім?* (І. Мележ); *Стала цёмна. Маланкі – / навясю* (Т. Бондар) камунікатыўная перспектыва выстраіваецца дзякуючы прэдыцыруючаму кампаненту – сірканстанту спосабу дзеяння. Нейтралізацыя першасных прэдыкатыўных адносін дае магчымасць рэалізавацца іншым адносінам прэдыцыравання – агенс – квалікатыў. Спалучэнне названых кампанентаў у якасці прэдыкатыўнай пары магчыма толькі ў эліптычным сказе, дзе адносіны першаснай прэдыкацыі нейтралізуюцца.

Двухастаўны поўны сказ таксама не пазбаўлены перамяшчэння прэдыцыруючай пазіцыі з выказніка на сірканстанты або актанта. Аднак розніца заключаецца ў тым, што ў поўным сказе нейтралізацыя адносін першаснага прэдыцыравання адбываецца шляхам пераразмеркавання кампанентаў семантычнай структуры паміж тэмай і рэмай выказвання. Калі выказнік уключаецца ў склад тэмы, то натуральна функцыю другаснага прэдыцыравання выконвае кампанент, які нясе асноўную сэнсавую нагрузку і размяшчаецца ў абсалютным канцы слова: *Хлопцы прыехалі / ў вёску* (В. Быкаў). У эліптычных сказах адносіны прэдыцыравання абумоўлены структурай названых адзінак. У названых канструкцыях адносіны прэдыцыравання прадстаўлены ўжо ў гатовым сфарміраваным выглядзе. Прычым гэтыя адносіны не маюць альтэрнатыўных варыянтаў, паколькі пропуск дзеяслова не дазваляе рэалізаваць адносіны першаснага прэдыцыравання паміж агенсам і прэдыкатам.

У сказах *Удары... Удары... Малітвы – грамчэй* (Т. Бондар); *Дзятва – у россып* (Т. Бондар) пропуск дзеяслова стварае ўмовы для функцыянальнага пераразмеркавання пазіцыі прэдыцыруючых кампанентаў. Прэдыцыруючымі ў названых сказах выступаюць сірканстанты спосабу дзеяння S Qnal. Перамяшчэнне функцыі прэдыцыравання адбываецца па схеме Ag / Pr S Qnal → Ag в S Qnal.

У склад прэдыцыруючай часткі эліптычнага сказа ўваходзяць і іншыя семантычныя кампаненты. Такім чынам, структура прэдыцыруючай часткі можа пашырацца за кошт сірканстанта месца S Loc: *І так па-дзіржаўнаму смела і горда Трымайся заўсёды – і дома, і ў свеце, Каб шчасце – / гарача хваляй да горна...* (Н. Гілевіч). У прыведзеным эліптычным сказе сірканстант месца выконвае факультатыўную функцыю ў складзе прэдыцыруючага кампанента, хоць размяшчаны ў абсалютным канцы сказа. У дадзеным выпадку сінтаксічная пазіцыя не з'яўляецца вырашаючай пры размеркаванні прэдыкатыўных ролей. Ды і метрыка-

рытмічная арганізацыя верша часам дыктуе расстаноўку і месца прэдыкатыўных роляў у эліптычным сказе.

Пашырацца можа і прэдыцыруемы кампанент. У яго склад могуць уваходзіць факультатыўныя кампаненты семантычнай структуры.

У склад прэдыцыруемага комплексу можа ўваходзіць сірканстант месца (S Loc): *Грэх ці не! Сонца ў небе / – аладкай, і зарубкаю – боль на ілбе...* (Р. Баравікова). Статальны лакатыў у дадзеным сказе ўказвае на месца размяшчэння агенса, прэдыцыруемым кампанентам з'яўляецца сірканстант спосабу дзеяння, то лакатыў перамяшчаецца ў прэдыцыруемы комплекс і становіцца факультатыўным.

У склад прэдыцыруемага кампанента можа ўваходзіць і пацыенс: *Яна наслухала, наслухала і чуе – ён яшчэ дыша. Дык яна яму / яшчэ злей. Ды знаеш? Венікам, венікам* (А. Макаёнак) – Ag Pat ø S Qnal. Пацыенс яму канкрэтызуе семантыку эліптычнага сказа.

У склад прэдыцыруемага кампанента можа ўваходзіць і сірканстант часу (S Temp). Названы кампанент з'яўляецца факультатыўным і ўказвае на час працякання працэсу выражанага эліпсаваным дзеясловам: *Хай хто-небудзь спачатку / адзін, як бы ў разведку. А пасля другі. Каб не абойм адразу* (В. Быкаў). Сірканстант спосабу дзеяння адзін прэдыцыруе агенс і сірканстант часу якаснай характарызацыяй. У сказе квазіролю сірканстанта спосабу дзеяння выконвае лічэбнік, што з'яўляецца даволі частай з'явай. Сустрэкаюцца выпадкі, калі ў склад прэдыцыруемага кампанента ўваходзіць граматычны спецыфікатар нулявога дзеяслова. *Гэта можа быць мадальны дзеяслоў Вы можаце / і без чаргі* (М. Матукоўскі) або формаўтваральная часціца *Яны хай / самі на сабе, а мы / самі на сабе* (А. Макаёнак). Прэдыцыруючыя кампаненты сірканстанты спосабу дзеяння змяшчаюць семантычную валентнасць нулявога дзеяслова.

4. Адносіны прэдыцыравання агенс – дэлібератыўны аб'ект (Ag – De)

У эліптычных сказах у якасці прэдыцыруючага кампанента можа выступаць дэлібератыўны аб'ект (Del). Названыя адносіны прэдыцыравання могуць утварацца толькі ў эліптычных сказах з прапазіцыяй нульчых працэсаў. Другаснае прэдыцыраванне ў падобных сказах адбываецца на фоне нейтралізаванага першаснага – прэдыката са значэннем маўленчых працэсаў. Аднак сінтаксічная пазіцыя нулявога дзеяслова ўносіць свае карэктывы ў размеркаванне прэдыкатаў: першаснае прэдыцыраванне нейтралізуецца, а другаснае – актуалізуецца: *...Адны / праезд, другія / – пра свабоду* (А. Разанаў). Другаснае прэдыцыраванне ўключае ў названых сказах дэлібератыўны аб'ект.

Сказы са значэннем маўленчых працэсаў увогуле маюць спецыфічную асаблівасць: у іх дэлібералізаваны аб'ект уваходзіць у склад прэдыцыруемага кампанента незалежна ад структуры. У поўным сказе ў склад прэдыцыруючага кампанента ўваходзіць дзеяслоў і дэлібератыўны аб'ект. У эліптычным сказе функцыю прэдыцыравання выконвае толькі

дэлібератыўны аб'ект: *Даруй, чытач, што азадачыў: Ты на радках маіх прабег, А педагогікі – не ўбачыў: Усё – / пра хлеб, адно / пра хлеб...* (Н. Гілевіч). Адносіны прэдыцыравання паміж агенсам і дэлібератыўным аб'ектам заснаваны на асаблівасцях семантычнай спалучальнасці кампанентаў. У эліптычным сказе Я гэтага ўжо не лічу. *Я толькі / пра сем'і партызан нашага атрада* (А. Макаёнак) адносінамі прэдыцыравання звязваюцца агенс і дэлібератыўны аб'ект. Такое спалучэнне прэдыцыруемага і прэдыцыруючага кампанента з'яўляецца спецыфічнай асаблівасцю эліптычных сказаў. У двухастаўным сказе дзеяслоў можа ўваходзіць у склад як прэдыцыруемага, так і прэдыцыруючага кампанента, то ў эліптычным сказе пулявы дзеяслоў нейтралізуецца, і ў адносіны прэдыцыравання ўступаюць кампаненты, спалучэнне якіх з'яўляецца немагчымым у поўным сказе. У сказе *Хіба я / пра гэта?* (А. Дзялендзік) адносіны прэдыцыравання выражаюцца ў дэлібератыўных адносінах паміж агенсам і дэлібератам. Нуляванне дзеяслова ў эліптычным сказе дае магчымасць прэдыцыраваць дэлібератыўны аб'ект: *Я – не пра бацьку, хлопцы. Я – пра другое, хлопцы* (Н. Гілевіч). Невузразнасць семантыкі апушчанага дзеяслова робіць прэдыцыраванне больш выразным і семантычна значымым.

5. Адносіны прэдыцыравання агенс – сірканстант часу (Ag – S Temp)

Адносінамі прэдыцыравання могуць звязвацца агенс і сірканстант часу. Такія адносіны звязваюць названыя кампаненты ў быццёвых сказах. Прэдыцыруючы тэмпаратыў указвае звычайна на працягласць знаходжання суб'екта ў пэўным месцы. Сказ *А я тут / з самага ранку* (А. Макаёнак) змяшчае сірканстант часу ў якасці прэдыцыруючага кампанента. Нейтралізаваны дзеяслова з быццёвым значэннем перамяшчае лакатыў тут у склад прэдыцыруемага кампанента. Сірканстант часу ў эліптычных сказах актуалізуецца надзвычай рэдка. Сам па сабе сірканстант часу не з'яўляецца прапазіцыяна істотным кампанентам, у радзе сірканстантаў тэмпаратыў займае факультатыўнае месца. Прапазіцыяна істотным у дадзеным сказе з'яўляецца лакатыў тут, які, аднак, уваходзіць у прэдыцыруемы комплекс. Такім чынам, эліптычны сказ з'яўляецца унікальным структурна-семантычным утварэннем: прапазіцыяную семантыку фарміруюць адны кампаненты – прапазіцыяна істотныя (часцей агенс і лакатыў), прэдыцыруючымі з'яўляюцца іншыя кампаненты (як прапазіцыяна істотныя, так і факультатыўныя). Назіраецца несупадзенне прэдыкацыі, прапазіцыі і прэдыцыравання ў эліптычным сказе.

6. Адносіны прэдыцыравання суб'ект – ідэнтыфікатар (S – Ident)

Сустрэкаюцца ў беларускай мове структурна няпоўныя сказы, прэдыцыруючым кампанентам у якіх выступае ідэнтыфікатар. Прапазіцыя такіх сказаў адносіцца да лагічных, ну і, натуральна, мае свае асаблівасці прэдыцыравання і рэфэрэнцыі. У сказах з такім відам прэдыцыравання эліпсіс праяўляецца толькі на сінтаксічным узроўні. У падобных сказах ідэнтыфікатар мае нерэфэрэнтны характар і ў той жа час з'яўляецца прэ-

дыкатам. У падобных сказах адносіны ідэнтыфікацыі замаскіраваны пад эліптычны сказ. Пропуск у сказе быццам бы ёсць, аднак прапушчанае слова не з'яўляецца семантычна значымым. У сказе *Балююць паны, як раней балявалі, А маці – ўдавою, а я – сіратой* (З. Бядуля) нерэферэнтны характар ідэнтыфікатара патрабуе пэўнай трансфармацыі. Трансфармацыя адбываецца па схеме удава→удавой (N_n-N_i), сірата→сіратой (N_n-N_i). Трансфармацыя склону назоўніка вымагае наяўнасці звязчнага дзеяслова, які ў гэтым сказе апушчаны. Аднак сказы з эліпсісам дзеяслова-звязкі з ідэнтыфікуючым прэдыцыраваннем маюць характэрную асаблівасць: у іх семантычны спецыфікатар мае нерэферэнтны характар, бо з'яўляецца адначасова і прэдыкатам і прэдыцыруючым кампанентам.

Адносіны ідэнтыфікацыі ў сказах з пропускам часткі выказніка могуць рэалізавацца ў двухкампанентных структурах – агенс і ідэнтыфікатар. Семантычныя кампаненты ў падобных сказах падзяляюцца на аўтаномныя адзінкі (агенс) і прэдыцыруючыя. Сам механізм прэдыцыравання ў падобных поўных сказах ажыццяўляецца з ахошт звязчаных і мадальных дзеясловаў. Аднак у аналізуемых намі сказах прапускаецца дзеяслова-звязка, таму механізм прэдыцыравання патрабуе трансфармацыі з мэтай ідэнтыфікацыі: *Микола – аграром. Пятро – суддзёй у сталіцы* (А. Макаёнак). Нуляванне дзеяслова-звязкі выключае гэты кампанент з прэдыцыруючага комплексу, аднак на адносіны рэферэнцыі нуляванне не ўплывае: рэферэнтны характар у такіх сказах мае толькі агенс: *Бацька парабкам у пана...* (П. Броўка). Аўтаномныя адзінкі (прэдыцыруемыя кампаненты) маюць рэферэнтны характар і выражаюцца звычайна дзейтвычнымі моўнымі адзінкамі. Рэферэнцыя ў такіх сказах базіруецца на ўказальнай семантычнай функцыі агенса: *Ён церпіць гэту муку. Ён – ва мне* (Т. Бондар); *Я ўвесь – ва ўсім* (Г. Бураўкін). Прэдыцыруючы кампанент у сказах супадае з атрыбутыўнымі прэдыкатамі: ва ўсім, у дрэвах, ва мне.

Лагічная прапазіцыя ідэнтыфікацыі ў эліптычных сказах можа ўключыць лакатыў. Аднак лакатыў адносіцца як правіла да прэдыцыруемага кампанента: *У хляве наш бацька – акушэрам* (З. Бядуля). Трансфармацыі, якія адбываюцца ў сказах з прапазіцыяй ідэнтыфікацыі, дазваляюць адносіць канструкцыю да няпоўнай у структурным плане, аднак прэдыцыраванне ў іх захоўвае нерэферэнтны характар: *Бясмерце – у дзецях і ў Айчыне* (Т. Бондар); *Бездань – у ім* (Т. Бондар).

Часам сустракаюцца сказы, у якіх прэдыцыруючы кампанент мае рэферэнтны характар. Гэта адбываецца тады, калі ідэнтыфікатар пераносіцца ў абсалютны пачатак сказа, а агенс – у канец: *Зямля мая – калінавы куток, дзе смаяком распаліць мама грубку, дзе да гасцей памыецца каток, а госьць – не ў хату, госьцяю – галубка* (Т. Бондар). Семантычная мадэль $Ident \emptyset Ag$ спрыяе таму, што прэдыцыруючы кампанент набывае рэферэнтны характар.

7. Адносіны прэдыцыравання агенс – якасная характарыстыка (Ag – Pr Qnal)

Якаснае прэдыцыраванне структурна няпоўных сказаў выражаецца аналагічна сказам з ідэнтыфікатарам. Прэдыцыруючы кампанент у падобных сказах мае таксама нерэферэнтны характар і ў працэсе прэдыцыравання могуць адбывацца пэўныя трансфармацыі: *У кожнага свой густ. Ты – з плугам, а я – з гармонікам* (А. Макаёнак). У эліптычных сказаў з прапазіцыяй характарызацыі ёсць свая спецыфічная асаблівасць: у іх прэдыкат і прэдыцыруючы кампанент супадаюць і маюць нерэферэнтны характар (з плугам, з гармонікам). Структурная непаўната такіх сказаў – з'ява сінтаксічнага ўзроўню. Такія сказы можна адносіць да няпоўных толькі структурна. Сказ *І вясёла ў нас, і жыва, А пакутвалі, і годзе – Хто – за вышыўкай ці швівам, Хто ад кніжкі не адходзіць* (П. Броўка) з'яўляецца аманімічным сказу з пропускам дзеяслова семантычна значымага тыпу. Аднак у першым выпадку кампанент за вышыўкай з'яўляецца прэдыцыруючым характарызуючым прэдыкатам і мае нерэферэнтны характар, у другім выпадку – лакатывам і мае рэферэнтны характар. Такім чынам, у сказах з характарызуючым прэдыкатам назіраецца перамеркаванне семантычных функцый кампанентаў, прычым са зменай іх характару адносіна да дэнататыўнай сінтаксічнай ідэнтыфікацыі. Трансфармацыя звычайна ў такіх сказах адбываецца для метрыка-рытмічнай арганізацыі верша: *Вячорка глянуў на кафтанік: – А чыя аслудзіцця – так? – Ды што вы? Я – з загартаваных. Мне гэтка хоць адані ў знак!* (Н. Гілевіч).

Сустракаюцца эліптычныя сказы, у якіх прэдыцыруючы кампанент па форме супадае з лакатывам, аднак семантычная функцыя яго – характарызуючы прэдыкат: *Захалася яна. А ён – у інтэрнаце* (А. Макаёнак). Тут выдавочна трансфармацыя формы прэдыката ў *інтэрнаце←інтэрнацкі*. Такім чынам, кампанент у *інтэрнаце* ў падобных сказах кваліфікуецца як кампанент прэдыцыруючай характарызацыі і мае нерэферэнтны характар.

8. Адносіны прэдыцыравання аб'ект – лакатыў (Object – Loc)

У эліптычных сказах назіраюцца адносіны прэдыцыравання, якія неўласцівы іншым канструкцыям. У адносіны прэдыцыравання ўступаюць аб'ект (прэдыцыруемы кампанент) і лакатыў (прэдыцыруючы кампанент). Выдавочна, што працэс прэдыцыравання ўяўляе сабой арганізуючую сілу ў эліптычных сказах. Менавіта характар прэдыцыравання абумоўлівае характар сінтаксічных сувязей у эліптычных сказах. У названых сказах, дзякуючы пропуску дзеяслова, адносіны прэдыцыравання могуць фарміравацца паміж аб'ектам і лакатывам. Неабходна адзначыць, што ў такіх сказах аб'ект і лакатыў маюць рэферэнтны характар. У сказе *Сяўба – жніво – сяўба... Ні зярнятка – у скрыню* (Т. Бондар) на фоне нейтралізаванага першага прэдыцыравання фарміруецца другое – дамінантнае: *аб'ект – лакатыў*. Такое спалучэнне прэдыцыруючых кампанентаў з'яўляецца надзвычай рэдкай з'явай і ўласціва пераважна

еліптычным сказах. Аб'ект як прэдыцыруемы кампанент займае пазіцыю ў абсалютным пачатку сказа: *Будзілу – ка мне!* (В. Быкаў). Прэдыцыруючы кампанент *ка мне* ўключае значэнні нейтралізаванага прэдыката на аснове адваротнай семантычнай валентнасці. Фармальнымі сродкамі ўтварэння прэдыцыруючай дамінанты ў еліптычным сказе з'яўляецца пропуск дзеяслова.

Прэдыкатыўныя адносіны (паміж дзейнікам і выказнікам) з'яўляюцца патэнцыяльнымі. Пропуск дзеяслова нейтралізуе пазіцыю прэдыката і актуалізуе прэдыцыруючую дамінанту. Пазіцыю прэдыцыруючай дамінанты можа займаць любы кампанент семантычнай структуры, які мае нерэфэрэнтны характар. Канструкцыя *Усіх сюды, у ланіруг!* (В. Быкаў) змяшчае лакагатыў у якасці прэдыцыруючай дамінанты, які мае рэфэрэнтны характар. Увогуле адносіны рэфэрэнцыі ў еліптычным сказе маюць своеасаблівы характар: іх фарміруе не дзеяслоў, як у поўным сказе, а назіцыі актантаў і сірканстантаў на аснове адваротнай валентнасці: *Ваніна – ка мне!* (В. Быкаў). Семантыка апушчаных дзеясловаў у такіх сказах з'яўляецца невыразнай па прычыне нейтралізацыі першасных прэдыкатыўных адносін.

Пазіцыю прэдыцыруючага лакатыва ў еліптычных сказах можа займаць і немарфалагізаваная форма: *Гэта сапраўды яго ў штрафную?* (В. Быкаў). Тут нейтралізаваная нуляваннем форма прэдыката ўваходзіць у прэдыцыруемы кампанент. Адносіны рэфэрэнцыі тут фарміруюць пазіцыі актантаў і сірканстантаў. Пазіцыя лакатыва ў функцыі прэдыцыруючай дамінанты дае магчымасць спалучаць такія кампаненты семантычнай структуры, як аб'ект і локум. Менавіта яны і фарміруюць як прапазіцыю, так і адносіны рэфэрэнцыі ў еліптычным сказе: *Палоннага ў Іванаўку* (В. Быкаў). Адносіны прэдыцыравання ў еліптычным сказе фарміруюць сэнсавы цэнтр выказвання. Пры гэтым прэдыцыруючая дамінанта з'яўляецца механізмам, які нейтралізуе (еліпсуе) дзеяслоў і перамяшчае прэдыцыраванне кампанентаў ніжэйшага парадку – назіцыі актантаў і сірканстантаў. У канструкцыях *Ашукаць я не меў волі, ды мядзведзя – за спіну* (П. Броўка); *Сярганта Яршова – ка мне* (В. Быкаў) прэдыцыруючая дамінанта перамяшчаецца на пазіцыю сірканстанта – лакатыва.

9. Адносіны прэдыцыравання аб'ект – сірканстант і ролі часнай характарызацыі (Object – S Quant)

Адносіны прэдыцыравання могуць фарміравацца і паміж аб'ектам і сірканстантам колькаснай характарызацыі. Такія адносіны фарміруюцца вельмі рэдка па прычыне сінтагматычнай неспалучальнасці аб'екта і сірканстанта. Пазіцыю аб'екта ў такіх сказах змяшчае сінтаксема ў форме ўскоснага склону, прэдыцыруючая дамінанта выражаецца нязменнай часцінай мовы: *А ракаў у нас – кошыкамі! Табе тут спадабаецца* (А. Дзялендзік).

10. Адносіны прэдыцыравання аб'ект – кваліфікатыў (Object – Qnal)

У ролі прэдыцыруючага кампанента можа выступаць і кваліфікатыў (S Qnal). Кваліфікатыў займае пазіцыю сірканстанта: *Леней скажы: як жа з маёй справай?* (А. Макаёнак). Прэдыцыруючая дамінанта як змяшчае сэнсавы цэнтр выказвання і фарміруецца на аснове нейтралізаванага прэдыката.

Кваліфікатыў у ролі прэдыцыруючай дамінанты ўжываецца рэдка. Гэта абумоўлена тым, што кваліфікатыў (Qnal) з'яўляецца факультатыўным кампанентам прапазіцыі і ў такіх выпадках з'яўляецца спецыфікатарам: *...Думкі – уголас* (А. Дзялендзік). Спосабы выражэння кваліфікатыва могуць быць самыя розныя. Прэдыцыруючы кваліфікатыў выражаецца як прыслоўямі (1), так і назоўнікамі: *Да іх з увагай у сяле* (Н. Гілевіч).

Зрэдку сустракаюцца еліптычныя сказы, у якіх у ролі прэдыцыруючай дамінанты выступае атрыбутыўны кампанент. У падобных сказах адрасат звычайна нейтралізуецца і ўваходзіць у прэдыцыруемы комплекс: *Работу мне / па душы* (А. Макаёнак).

11. Адносіны прэдыцыравання аб'ект – адрасат (Object – Adr)

Назіраюцца таксама выпадкі, калі прэдыцыруючай дамінантай выступае адрасат (A^{adr}). У падобных сказах пазіцыю прэдыцыруемага кампанента змяшчае аб'ект і размяшчаецца ў абсалютным пачатку сказа, а адрасат у ролі прэдыцыруючай дамінанты – у абсалютным канцы сказа: *Што б, сябрам, маю старую – Васілю, а Васілёву Маню – мне!* *Прым рам – на тыдзень* (І. Мележ). Кампаненты, якія складаюць пару парадку прэдыцыравання, спалучаюцца пры дапамозе еліпсавання дзеяслова.

Прэдыцыруючая дамінанта (адрасат) нездарма размяшчаецца ў абсалютным канцы сказа: адрасат змяшчае сэнсавы цэнтр выказвання: *Ты лепі паслухай. Вершы гэтыя – табе* (А. Макаёнак). У сказе выражаецца аб'ектна-адрасатны тып прэдыцыруючых адносін.

12. Адносіны прэдыцыравання аб'ект – тэмпаратыў (Object – Temp)

Прэдыцыруючы кампанент можа быць выражаны і тэмпаратывам (S Temp). Тэмпаратыў актуалізуе час працякання працэсу на фоне нейтралізаванага першаснага прэдыката: *А запчасткі – калі?* (А. Дзялендзік). Прэдыцыруемае і прэдыцыруемае з'яўляюцца і кампаненты семантычнай структуры сказа з'яўляюцца абсалютна аўтаномнымі радамі семантычных катэгорый. Аўтаномнасць іх заключаецца ў пераразмеркаванні семантычных функцый пры пэўных структурных зменах сказа. Суадносіны суб'ект – прэдыкат ↔ прэдыцыруемае – прэдыцыруемае з'яўляюцца тоеснымі толькі патэнцыяльна, на ўзроўні інварыянта (семантычнай мадэлі). Аднак рэальна ўжываемая адзінка дыктуе свае законы і правілы прэдыцыравання.

13. Адносіны прэдыцыравання аб'ект – сірканстант мэты (Object – S Fin)

Прэдыцыруючую пару могуць утвараць аб'ект – сірканстант мэты (Ob – Fin). У такім выпадку дэнататыўная структура ўключае нулявы дзеяслоў і аб'ект з сірканстантам мэты. Прэдыцыруючай дамінантай у такіх сказах з'яўляецца сірканстант мэты (Fin): *Зяюля мае рацыю: сэканомленья сродкі – на земляробства* (А. Дзялендзік). У разглядаемай намі канструкцыі сірканстант мэты патэнцыяльна знаходзіцца ў прыздзяслоўнай пазіцыі. Аднак пры нейтралізацыі пазіцыі дзеяслова з'яўляецца магчымасць уступаць у адносіны прэдыцыравання недзеяслоўных кампанентаў. Спалучальнасць аб'екта і сірканстанта мэты адбываецца на аснове адваротнай валентнасці сірканстанта. Такое спалучэнне ў прэдыкатыўнай пары магчыма толькі паміж кампанентамі, семантыка якіх не супярэчыць паміж сабой: *Колькі сродкаў – на паказуху* (А. Дзялендзік). Семантыка сірканстанта мэты (Fin) на аснове адваротнай валентнасці прадвызначае наяўнасць нейтралізаванага дзеяслова з пэўнай семантыкай. Семантыка нейтралізаванага дзеяслова павінна быць спалучальнай з семантыкай аб'екта і сірканстанта мэты.

14. Адносіны прэдыцыравання лакатыў – суб'ект (Loc – Sub)

Адносіны прэдыцыравання могуць утвараць семантычныя кампаненты лакатыў – суб'ект. Пры падобных адносінах прэдыцыравання суб'ект прэдыцыруе лакатыў і мае рэфэрэнтны характар. У эліптычных сказах з лакатывам у ролі прэдыцыруючага кампанента назіраецца характэрная асаблівасць: суб'ект прэдыцыруе лакатыў і нейтралізаваны дзеяслоў і пры гэтым захоўвае рэфэрэнтны характар: *...Наступны ўзмах – і воля, насустрач – сінню! – акіян. І ні руля, нізоркі ў долі: сляным грабцом – душа мая* (Т. Бондар). Прэдыцыруючая дамінанта (у дадзеным выпадку суб'ект) вызначае спалучэнне ўзаемаабумоўленых кампанентаў ніжэйшага ўзроўню – суб'екта і лакатыва. Семантычная актуалізацыя, што ляжыць у аснове другаснага прэдыцыравання, мадэліруе канструкцыю для перадачы зададзенага сэнсу. Другаснае прэдыцыраванне, такім чынам, выклікана актуалізацыйнай нормай у сістэме сінтаксічных форм беларускай мовы. Механізм моўнай дзейнасці мадэліруе на аснове названай нормы неабходныя структуры. Спалучэнне лакатыва і суб'екта ў якасці прэдыцыруючых кампанентаў становіцца магчымым толькі пры ўмове актуалізацыі суб'екта, які выконвае функцыю прэдыцыруючага кампанента, размяшчаецца ў абсалютным канцы сказа. Прычым лакатыў – прэдыцыруемы кампанент – выконвае сваю семантычную функцыю ў названай канструкцыі. Лакатыў у эліптычных трохкампанентных сказах з'яўляецца абавязковым кампанентам, як і аб'ект. Лакатыў і аб'ект на аснове адваротнай валентнасці фарміруюць семантыку апушчанага дзеяслова. Аднак прэдыцыруючым тут выступае менавіта аб'ект: *...З яснага неба на нашу зялёную – гром...* (Р. Баравікова). Аб'ектная прэдыцыруючая дамінанта ў названых сказах ажыццяўляе актуалізацыйны працэс. Актуалізацыйная норма дае

магчымасці выбара спосабаў прэдыцыравання. Пры гэтым абавязкова адбываецца аперацыя нейтралізацыі адносін першаснага прэдыцыравання і фарміраванне адносін другаснага прэдыцыравання. Такім чынам працэс семантычнай актуалізацыі мадэліруе канструкцыю, якія спрыяюць перадачы семантычнага задання.

15. Адносіны прэдыцыравання лакатыў – аб'ект (Loc – Object)

Іншы характар маюць адносіны прэдыцыравання лакатыў – аб'ект (Loc – Object). Адметны характар адносін прэдыцыравання абумоўлены семантыкай сказа: такія эліптычныя сказы сцвярджаюць існаванне аб'екта сярод іншых аб'ектаў. Семантыка такіх сказаў фарміруецца ў напрамку ад аб'екта да суб'екта. Катэгорыя быццёнасці выражаецца ў пэўных уласцівасцях аб'екта. Адметнасцю такіх сказаў з'яўляецца адносіны рэфэрэнцыі. Катэгарыяльны прэдыкат у падобных сказах можа мець нерэфэрэнтны характар, калі сказ выражае адносіны ідэнтыфікацыі. Такаса катэгарыяльны прэдыкат можа мець нерэфэрэнтны характар калі эліптычны сказ адносіцца да быццёных і ўказвае на размяшчэнне аб'екта ў прасторы. У эліптычных сказах такога тыпу нерэфэрэнтны характар мае толькі дзеяслоў са значэннем быццёнасці /быць/, /знаходзіцца/. Астатнія кампаненты – аб'ект і лакатыў – маюць рэфэрэнтны характар. Эліптычны быццёны сказ *А на рэчы – кроў зары* (З. Бядуля) змяшчае два рэфэрэнтныя кампаненты – лакатыў – аб'ект. Эліпсаваны быццёны дзеяслоў структурна ўстанаўлівае сувязь паміж прэдыцыруемым лакатывам і прэдыцыруючым аб'ектам. Актуалізацыйныя нормы дыктуюць названыя адносіны прэдыцыравання. У названых адносінах ўцягваюць ацінкі ніжэйшага ўзроўню – лакатыў і аб'ект. Прычым аб'ект ажыццяўляе прэдыцыраванне, з'яўляецца прэдыцыруючай дамінантай эліптычнага сказа. Сказы з аб'ектам у ролі прэдыцыруючага кампанента маюць адметную семантыку. Прэдыцыруючы аб'ект (у адрозненне ад прэдыцыруючага лакатыва) указвае на наяўнасць таго ці іншага аб'екта, яго экзистэнцыю: *Знекуль выскачыў газік, падбег сургуном, На ім дзядзька Тамаш з велічэзным снагом* (П. Броўка). Падобныя сказы з аб'ектам у якасці прэдыцыруючага кампанента характарызуюцца семантычнай ёмістасцю. Дэнатат названых эліптычных сказаў складаецца з аб'екта. Роля ж лакатыва ў такіх сказах катэгарыяльная. Лакатыў адваротнай валентнасцю ўказвае на нулявы быццёны дзеяслоў. Неабходна адзначыць, што дзеясловы са значэннем /быць/, /знаходзіцца/ з'яўляюцца двухвалентнымі: яны могуць змяшчаць пры сабе адзін актант і сірканстант (лакатыў): *...А за мясгой – пустыня, А за пустыняй недзе – Зямлі й жыцця рубеж* (М. Танк). Прычым пры дзеясловах са значэннем экзистэнцыі актант можа быць толькі першым. У выпадках, калі першы актант (аб'ект) выносіцца ў прэдыцыруючы комплекс, значэнне экзистэнцыі нейтралізуецца, а актуалізуецца сам аб'ект, прычым з указаннем на месца размяшчэння сярод іншых аб'ектаў.

Актуалізацыйная норма прадвызначае структурныя змены ў сказе (эліпсіс дзеяслова) і фарміруе прэдыцыруючую дамінанту: *3 лета стог,*

абкладзены кляёнкай, на шыкетках – жоўтыя глянкі... Недзе мама бразгае даёнкай, Недзе тата носіць смалякі... (Р. Баравікова).

Адметнай асаблівасцю эліптычных сказаў з'яўляецца пераразмеркаванне функцый катэгарыяльнага прэдыката і актантаў з сірканстантамі. Актуалізацыйная норма відазмяняе структуру сказа (эліпсуе дзеяслоў), гэта, у сваю чаргу, нейтралізуе катэгарыяльны прэдыкаті фарміруе прэдыцуючую дамінанту. Такім чынам прэдыцыраванне ажыццяўляецца непрэдыкатаўнымі адзінкамі: *І раптам наперадзе – трэск, агонь і грывоцце* (В. Быкаў). Рэальнае прэдыцыраванне ў эліптычных сказах ажыццяўляецца адзінкамі ніжэйшага ўзроўню – аб'ектам у дадзеным выпадку: *У кожным сэрцы – малады запал* (А. Куляшоў).

Эліптычныя сказы са значэннем быццёнасці ўяўляюць сабой узаемадзеянне лексічнага, граматычнага і камунікатыўнага ўзроўняў, у выніку чаго названая адзінка з'яўляецца поліфункцыяльнай. Пацверджаннем таму можа служыць перамяшчэнне прэдыцуючай дамінанты ў залежнасці ад актуалізацыі таго ці іншага кампанента семантычнай структуры: *За паўсотні крокаў наперадзе – выбух* (В. Быкаў). Поліфункцыяльнасць эліптычных быццёных сказаў заключаецца ў актуалізацыі тых ці іншых кампанентаў. Быццёныя эліптычныя сказы, як паказалі назіранні, могуць мець у якасці прэдыцуючага кампанента лакатыў, калі гэта дазваляе рэалізаваць камунікатыўнае заданне. Пры тоеснасці семантычнай мадэлі (Object \emptyset Loc) прэдыцуючая дамінанта можа змяшчаць толькі аб'ект: *І сярод іх – адна уся з агню* (Р. Баравікова).

16. Адносіны прэдыцыравання лакатыў – тэмпаратыў (Loc – Temp)

У беларускай мове часам сустракаюцца эліптычныя сказы з адносінамі прэдыцыравання лакатыў – тэмпаратыў. Названы від адносін прэдыцыравання – з'ява даволі рэдкая ў беларускай мове. Рэдкасць выкарыстання такіх канструкцый тлумачыцца спецыфічным відам семантычных адносін паміж кампанентамі. Лакатыў, як вядома, з'яўляецца дэтэрмінантам у падобных сказах. Тэмпаратыў указвае на часовыя характарыстыкі эліпсаванага дзеяслова. Аднак лакатыў і тэмпаратыў у парадыме семантычных кампанентаў займаюць розныя пазіцыі. Лакатыў у падобных сказах з'яўляецца прапазіцыйна істотным кампанентам, а тэмпаратыў факультатыўным. Выкарыстанне факультатыўнага кампанента ў якасці прэдыцуючага – з'ява надзвычай выключная. Такія адносіны прэдыцыравання могуць сфарміравацца толькі ў эліптычных сказах на фоне нейтралізаванага катэгарыяльнага прэдыката (апушчанага дзеяслова). Пры такіх сінтаксічных умовах (эліпсіс) кожны матэрыяльна выражаны кампанент іграе выключную ролю ў фарміраванні прапазіцыі. Больш таго, факультатыўны кампанент можа несці асноўную сэнсавую нагрузку. У такім выпадку тэмпаратыў размяшчаецца ў абсалютным канцы слова і выконвае ролю прэдыцуючай дамінанты: *Мне цяжка. На зямлі памру няроднай. Чужыя сцены, галасы, імёны... У Вільню б хоць на міг...* (Р. Баравікова).

Адносіны другаснага прэдыцыравання, якія ўключаюць тэмпаратыў у якасці прэдыцуючага кампанента, звычайна фарміруюцца ў сказах, дзе адсутнічае суб'ект. Калі б эліптычны сказ змяшчаў суб'ект, размеркаванне семантычных роляў адбывалася б па-іншаму. Суб'ект у эліптычным сказе можа ўжывацца ў функцыі або прэдыцуючага, або прэдыцыруемага кампанента. У такім выпадку тэмпаратыў, як факультатыўны кампанент, перамясціўся б у неактуальнае становішча, нейтралізаваўся б. Аднак адсутнасць суб'екта істотна змяняе семантычныя функцыі: тэмпаратыў актуалізуецца і набывае якасці прэдыцуючай дамінанты: *У мір да ўсіх – на доўга, на векі* (Г. Бондар).

17. Адносіны прэдыцыравання лакатыў – кваліфікатыў (Loc – Qual)

Падобныя адносіны прэдыцыравання таксама рэдка фарміруюцца ў беларускай мове. Рэдкасць утварэння такіх адносін тлумачыцца тым, што ў якасці прэдыцуючага ўжываецца факультатыўны кампанент – кваліфікатыў. Кваліфікатыў, як і тэмпаратыў, не з'яўляецца прапазіцыйна істотным і пры наяўнасці іншых кампанентаў не ўдзельнічае пры ўтварэнні прапазіцыі. Аднак адсутнасць суб'екта і эліпсаванага дзеяслова надзяляе лакатыў і кваліфікатыў новымі семантычнымі функцыямі – лакатыў выступае ў ролі прэдыцуючага кампанента, кваліфікатыў – у ролі прэдыцуючага: *Ну што ж, да Кацярыны, лепшай даяркі, – ахвотна* (А. Дзялецькі); *Э, рэчкаю – у ланцуг* (В. Быкаў).

18. Адносіны прэдыцыравання тэмпаратыў – лакатыў (Temp – Loc)

Эліптычныя сказы здольны ўтвараць адносіны прэдыцыравання паміж сірканстантам часу і лакатывам. Падобны тып адносін прэдыцыравання таксама з'яўляецца з'явай рэдкай. Прычына рэдкага ўжывання заключаецца ў характары прэдыцыруемага і прэдыцуючага кампанентаў. У якасці прэдыцыруемага кампанента тут выступае тэмпаратыў – факультатыўны кампанент. Прэдыцуючым тут выступае лакатыў – прапазіцыйна істотны кампанент. Аперацыя пераразмеркавання семантычных функцый базіруецца на актуалізацыі часткі дэнататыўнай сітуацыі. Структурныя змены, якія адбываюцца пры гэтым, адпавядаюць актуалізацыйным нормам беларускай мовы. Такім чынам факультатыўны тэмпаратыў становіцца прэдыцыруемым кампанентам, а лакатыў – прэдыцуючым: *Дык глядзі, пасля абеду забаранаваць – раз! А вечарам на заняткі – два!* (А. Макаёнак). Аперацыя другаснага прэдыцыравання ў эліптычных сказах абумоўлена эліпсаваннем дзеяслова. Таму эліптычны сказ мае свае спецыфічныя актуалізацыйныя нормы. Названыя нормы ў эліптычных сказах выкліканы нейтралізацыяй першаснага прэдыката і ўтварэннем абсалютна новых структурна-семантычных адносін паміж кампанентамі. Нейтралізацыя катэгарыяльнага прэдыката дае магчымасць рэалізаваць іншы тып спосабу актуалізацыі сэнсу. Другаснае прэдыцыраванне прадвызначае спалучэнне ў якасці прэдыцыруемага і прэдыцуючага кампанентаў роз-

нага ўзроўню і рознай ступені актуальнасці: *Перш - на вадзе... Потым - паўз матачыклы... Жудасны гон!* (Т. Бондар).

Эліптычныя сказы ў беларускай мове шырока ўжываюцца. Пропуск дзеяслова ў іх – з’ява традыцыйная і агульнапрынятая, хоць нарматыўнай яна не лічыцца. Таму, на наш погляд, спалучэнне падобных кампанентаў (Temp – Loc) неабходна кваліфікаваць як актуалізацыйную норму названых канструкцый: *Мой сын з чатырнаццаці ў партызанах, з сямнаццаці – на фронце* (А. Петрашквіч). Нейтралізацыя катэгорыяльнага прэдыката і прадвызначае іншыя віды адносін у эліптычных сказах.

19. Адносіны прэдыцыравання тэмпаратыў – кваліфікатыў (Temp – Qual)

Рэалізацыя адносін другаснага прэдыцыравання адкрывае перспектывы для камбінацыі кампанентаў, немагчымай у поўным сказе. У эліптычным сказе ў якасці прэдыкатыўнай пары могуць выступаць два факультатыўных кампаненты – сірканстант часу і сірканстант спосабу дзеяння (Temp – Qual): *Зноў – удаіх, як калісьці каля плота* (І. Мележ); *Па тваіх прасторах, Па шляхах бясконцых, Уначы – пры зорах, Раніцай – пры сонцы* (Н. Гілевіч). У сказах назіраецца пераўтварэнне зыходнага матэрыялу (поўнага сказа) у адпаведнасці з актуалізацыйнымі нормамаі. У такім выпадку становіцца магчымым спалучэнне тэмпаратыва і кваліфікатыва ў якасці прэдыцыруючага і прэдыцыруемага кампанентаў.

20. Адносіны прэдыцыравання тэмпаратыў – суб’ект (Temp – Sub)

Адносіны прэдыцыравання тэмпаратыў – аб’ект – таксама з’ява выключна рэдкая ў беларускай мове і можа сустракацца толькі ў эліптычных сказах. Адметнасць такіх адносін заключаецца ў тым, што ў якасці прэдыцыруючага кампанента выкарыстоўваецца суб’ект – адзінка, якая ўваходзіць у катэгорыяльную прэдыкатыўную пару. Аднак ужываецца суб’ект у нетыповай для сябе ролі: *Але праз веянне начэй у нейкі момант недзялімы – любоў... смуга...* (А. Разанаў); *Ізноў жаночая інтрыга ці новаспечаны пачыні? За фільмам – фільм, за кнігай – кніга...* (Р. Бараўлін). Такое мадэляванне канструкцый абумоўлена актуалізацыйнай неабходнасцю. У падобных сказах могуць спалучацца ў другаснай прэдыкатыўнай пары элементы вышэйшага ўзроўню (суб’ект) і ніжэйшага (тэмпаратыў), які да таго ж мае факультатыўны характар. Другаснае прэдыцыраванне ўяўляе сабой аперацыю мадэлявання другаснай прэдыкацыі па прычыне нейтралізацыі катэгорыяльнага прэдыката.

21. Адносіны прэдыцыравання сірканстант часу – аб’ект (Temp – Object)

І зусім рэдка (адзінкавыя выпадкі) сустракаюцца эліптычныя канструкцыі з адносінамі прэдыцыравання сірканстант часу – аб’ект (Temp – Object). Выключнасць такіх сказаў заключаецца ў тым, што ў адносіны другаснага прэдыцыравання ўступаюць толькі факультатыўныя

кампаненты семантычнай структуры: *Вы маглі б зрабіць гэта некалькі больш далікатна. Неабавязкова ж адразу – на твары* (М. Матукоўскі). У сказе факультатыўныя кампаненты на аснове адваротнай валентнасці фарміруюць дэнататыўную сітуацыю эліптычнага сказа.

22. Адносіны прэдыцыравання адрасат – аб’ект (Adr – Object)

Эліптычныя канструкцыі, якія змяшчаюць адносіны другаснага прэдыцыравання адрасат – аб’ект, звычайна ўключаюць тры кампаненты. Актуалізаваныя кампаненты – адрасат і аб’ект – адлюстроўваюць на семантычным узроўні працэсуальны характар прапазіцыі эліптычнага сказа: *Чаго марудзіш? Чэрнай гандаль чэсны: табе – навук, мне – душа твая* (Т. Бондар). Прэдыцыруючыя кампаненты – адрасат і аб’ект – займаюць у семантычнай структуры сказа пэўныя пазіцыі. Другаснае прэдыцыраванне ў падобных сказах – уласцівасць спалучэння семантычных кампанентаў пры ўтварэнні прапазіцыі эліптычнага сказа.

Эліптычны сказ у беларускай мове мае ўласцівасць утвараць адносіны другаснага прэдыцыравання на аснове нейтралізацыі катэгорыяльнага прэдыката. Другаснае прэдыцыраванне не выражае аднесенасць зместу сказа да рэчаснасці. Аднак з’яўленне гэтага мае спецыфічны характар: на фоне апушчанага дзеяслова нейтралізуюцца прэдыкатыўныя катэгорыі, а таму аднесенасць да рэчаснасці выражаецца праз актуалізацыю аб’екта адносна адрасата: *Плячце т – вам, а вам – бяда, а вам – дажука. І дню нічога не шкада – будзь смех, будзь мука* (Р. Баравікова). Такім чынам, прэдыкатыўныя катэгорыі ў эліптычных сказах нейтралізуюцца, хаця могуць спецыфічна правацца.

Актуальнае прэдыцыраванне ў эліптычных сказах дазваляе сцвярджаць аб наўнасці ў сказе некалькіх узроўняў прэдыцыравання: прэдыцыраванне на дэнататыўным узроўні (катэгорыяльнае) і прэдыцыраванне на семантычным узроўні. Размежаванне ўзроўняў дазваляе адмежаваць катэгорыяльны (нейтралізаваны ў эліптычных сказах) і функцыянальны тыпы прэдыцыравання. Адносіны прэдыцыравання ў эліптычных сказах кваліфікуюцца як функцыянальны (актуальны) тып. Зрабіць такія вывады дазваляе той факт, што ў адносіны прэдыцыравання могуць уступаць адзінкі ніжэйшага (непрэдыкатыўнага) узроўню. Функцыянальнае прэдыцыраванне ў эліптычным сказе выражаецца ў здольнасці нейтралізаванага катэгорыяльнага прэдыката на аснове пулявання дзеяслова задаваць новую аргументную структуру, якая ў дадзеных адзінках запаўняецца непрэдыкатнымі знакамі, напрыклад, адрасат – аб’ект: *Вашай нявесце – карабля развітальны гудок* (Р. Баравікова). Перамяшчэнне прэдыцыравання на больш нізкі ўзровень абумоўлена пареразмеркаванне семантычных функцый. Эліптычны сказ мае спецыфічную структуру, якая не можа змяшчаць адносіны катэгорыяльнай прэдыкацыі. Хаця адносіны функцыянальнага прэдыцыравання могуць змяшчаць адзін кампанент вышэйшага ўзроўню – першы актант. Гэта адбываецца тады, калі прэдыцыруемым кампанентам

выступае суб'ект – першы актант. Падобныя адносіны разглядаліся намі ў папярэдніх раздзелах.

Эліпіс дзеяслова задае пэўныя пазіцыі прэдыцыруючых кампанентаў. Запаўненне гэтых пазіцый непрэдыкатнымі (аргументнымі) кампанентамі ўтварае прэдыцыруючую дамінанту эліптычнага сказа і адначасова стварае ўмовы для актуалізацыі пэўных семантычных кампанентаў: *Ён на грамад-скасць не рэагаваў, а яму – рэкамендацыю* (В. Быкаў). Аб'ект у функцыі прэдыцыруючага кампанента рэалізуе глыбінныя склоны пазіцый аргументаў адносна прэдыката. Аднак, наколькі прэдыкат нейтралізуецца на паверхневай структуры сказа, то семантычную функцыю прэдыката выконвае аб'ект, уключаючы ў сябе, аднак, і нейтралізаваную валентнасць глыбіннага прэдыката: *Мне – розум, вушам – слых, вачам – відучасць, вуснам – голас* (М. Танк). Пазіцыю аднамеснага нейтралізаванага прэдыката ў сказе займае аб'ект. Аднак аб'ект на аснове адваротнай валентнасці фарміруе семантыку актыўнага дзеяння. Аднак пры гэтым семантычныя і дэнататыўныя ролі пераармаваюцца: дэнататыўны аб'ект становіцца прэдыцыруючым кампанентам, а дэнататыўны прэдыкат нейтралізуецца: *Дзяўчынкам – лялькі, хлопчыкам – цукеркі, а мне – твая пшчота да зары* (Т. Бондар). Спалучэнне прэдыцыруючых кампанентаў, якія адносяцца да непрэдыкатных пазіцый, – спецыфічная ўласцівасць эліптычнага сказа.

23. Адносіны прэдыцыравання кваліфікатыў – аб'ект (Qnal – Object)

Адносіны прэдыцыравання кваліфікатыў – аб'ект назіраюцца ў эліптычных сказах, у якіх суб'ект выражаны імпліцытна. Гэта, як правіла, рэплікі персанажаў, якія змяшчаюць мінімальную колькасць кампанентаў. Аднак гэта мінімальная колькасць павінна фарміраваць прапазіцыю эліптычнага сказа. Кампаненты, якія ўтвараюць падобныя адносіны прэдыцыравання, адносяцца да ніжэйшага ўзроўню адзінак. Пару прэдыцыруючых кампанентаў утвараюць кваліфікатыў, які не з'яўляецца прапазіцыяй істотным кампанентам, і аб'ект, які ўдзельнічае ва ўтварэнні прапазіцыянай семантыкі: *Хіба можна так з чалавекам* (А. Макаёнак). Нейтралізаваны катэгарыяльны прэдыкат робіць свабодным іншым пазіцыям для рэалізацыі адносін прэдыцыравання: кваліфікатыў, які характарызуе нейтралізаваны прэдыкат, выступае ў абсалютным пачатку сказа ў ролі прэдыцыруемага кампанента, аб'ект, на які накіравана нейтралізаванае дзеянне, размяшчаецца ў абсалютным канцы слова і выконвае ў ролі прэдыцыруючага кампанента: *Хутчэй – на Ліду* (А. Макаёнак). Прыведзеныя прыклады яшчэ раз пацвярджаюць думку вучоных Л.У. Калеснікова, М.У. Усеваладавай, О.Ю. Дзяменцэвай, што пазіцыі катэгарыяльнага прэдыката ў выпадку яго нейтралізацыі могуць займаць адзінкі ніжэйшага ўзроўню.

24. Адносіны прэдыцыравання сірканстант мэты – аб'ект

(S Fin – Object)

Падобныя адносіны прэдыцыравання сустракаюцца надзвычай рэдка ў беларускай мове. Рэдкае выкарыстанне падобных канструкцый тлумачыцца тым, што спалучэнне сірканстанта мэты і аб'екта ў якасці прэдыцыруючых кампанентаў ускладняе фарміраванне прапазіцыі. Сірканстант мэты не здольны фарміраваць семантыку нейтралізаванага дзеяслова ў поўнай меры. Адзіная дзеяслоўная сема, якая можа фарміравацца на аснове адваротнай валентнасці сірканстанта мэты, гэта сема /даць/: *...У палёжку – ветру ўздых* (Р. Баравікова). Колькасць сказаў з падобнай прапазіцыяй невялікая, а колькасць эліптычных сказаў, якія ўтвараюцца на аснове ўзаемадзеяння падобных кампанентаў яшчэ менш.

25. Адносіны прэдыцыравання сірканстант (крыніца дзеяння) – аб'ект

(S Orig – Object)

Адносіны прэдыцыравання S Orig – Object фарміруюцца ў эліптычных сказах на аснове нейтралізацыі прэдыката і на пазіцыях, якія задае эліпсаванне дзеяслова: *Ад каго – малако* (А. Дзялендзік). Спецыфічны сірканстант Orig мае звычайную адваротную валентнасць – /браць/. Аднак канчатковая спецыфікацыя сэнсу сказа ажыццяўляецца пры дапамозе аб'екта. Бо аб'ект мае большаю семантычную ёмістасць у параўнанні з іншымі кампанентамі.

26. Адносіны прэдыцыравання кваліфікатыў – лакатыў (Qnal – Loc)

Адносіны прэдыцыравання кваліфікатыў – лакатыў сустракаюцца вельмі рэдка ў творчых мастацкай літаратуры. Неспецыфічнасць такіх адносін тлумачыцца тым, што ў якасці прэдыцыруемага члена выступае кваліфікатыў – кампанент факультатыўнага рада. Факультатыўныя кампаненты не з'яўляюцца абавязковымі для фарміравання прапазіцыі сказа. Таму ў ролі прэдыцыруемага кампанента кваліфікатыў ужываюцца толькі ў аднастаўных эліптычных сказах з мінімальнай колькасцю кампанентаў: *Хутка – на лінію* (В. Быкаў); *Хутчэй – на завод* (А. Дзялендзік). Прычым кваліфікатыў выносіцца ў абсалютны пачатак слова (набывае ўласцівасці прэдыцыруючага кампанента). Прычым у прэдыцыруючы комплекс уваходзіць нейтралізаваны прэдыкат, патэнцыяльная семантыка якога ўзнаўляецца на аснове адваротнай валентнасці. Такое пераармаванне сінтаксічных функцый магчыма толькі пры нейтралізацыі катэгарыяльнага прэдыката. Калі ж прэдыкат актуалізуецца, то ён пераходзіць у прэдыцыруючы комплекс, што назіраецца ў поўным сказе: *Хутчэй / ідзіце на завод* (А. Макаёнак).

27. Адносіны прэдыцыравання кваліфікатыў – кваліфікатыў

(Qnal – Qnal)

Часам сустракаюцца такія выпадкі, калі ў якасці як прэдыцыруемага, так і прэдыцыруючага кампанентаў выступаюць кваліфікатывы. Такая камбінацыя кампанентаў таксама з'яўляецца рэдкай з'явай. Рэдкасць спа-

лучення падобных кампанентаў тлумачыцца тым, што прэдыцыруючую пару складаюць факультатыўныя кампаненты прапазіцыі: *Пад такім агнём немагчыма нават і па-пластунску* (В. Быкаў). Фарміраванне падобных семантычных функцый магчыма толькі ў аднаасотаўных сказах з трохкампанентнай структурай. Прычым адзін з кампанентаў нулявы, а два іншыя факультатыўныя. Аднак, нягледзячы на факультатыўны характар названых кампанентаў, колькасць і якасць іх з'яўляецца дастатковай для фарміравання прапазіцыі перамяшчэння.

28. Адносіны прэдыцыравання каузатыў – лакатыў (Caus – Loc)

Адносіны прэдыцыравання каузатыў – лакатыў магчымы таксама ў трохкампанентным эліптычным сказе. У якасці прэдыцыруемага кампанента выступае каузальны сірканстант і ўказвае на прычыну, прэдыцыруючы кампанент указвае на лакалізаванасць нейтралізаванага дзеяння ў прасторы: *Ад позірку майго – у бессмяротнасць* (Р. Баравікова). Неабходна адзначыць, што як каузатыў, так і лакатыў з'яўляюцца факультатыўнымі кампанентамі.

29. Адносіны прэдыцыравання каагенс – лакатыў (Caug – Loc)

Адносіны прэдыцыравання каагенс – лакатыў рэалізуюць прапазіцыю сумеснага дзеяння: *...Зрабёнкам – у строй?* (В. Быкаў). Характэрнай асаблівасцю такіх сказаў з'яўляецца адсутнасць агенса. У падобных канструкцыях каагенс змяшчае семантыку нейтралізаванага агенса і катэгарыяльнага прэдыката, а лакатыў выконвае функцыю прэдыцыруючага кампанента і адначасова з'яўляецца семантычным спецыфікатарам эліпсаванага дзеяслова.

Як бачна, у эліптычных сказах пропуск дзеяслова нейтралізуе адносіны першаснага прэдыцыравання *суб'ект – прэдыкат*. Па прычыне нейтралізацыі прэдыката ў эліптычным сказе фарміруюцца адносіны другога прэдыцыравання, у якія могуць уступаць любыя кампаненты семантычнай структуры. Характар прэдыцыравання і прэдыцыруючай дамінанты вызначае пазіцыя нулявога дзеяслова: яна з'яўляецца “мясцой”, якая падзяляе сказ на прэдыцыруемы і прэдыцыруючы комплекс. Прычым нейтралізаваны дзеяслоў адносіцца да прэдыцыруемага комплексу, а ролю прэдыцыруючага кампанента выконвае актуалізаваны кампанент, які можа палесцаць як да актантаў, так і сірканстантаў.

Літаратура

1. Бакаренко С.Г. Отличие двухсоставных предложений от эллиптических // Лингвистические дисциплины на факультете русского языка и литературы: Материалы семинара рус. языка пед. ин-тов; Отв. ред. Н.Н. Прокопович. – М., 1973. С. 142–149.
2. Бархударов Л.С. К вопросу о поверхностной и глубинной структуре предложения // Вопр. языкознания. 1973. № 3. С. 50–61.
3. Бархударов Л.С. Структура простого предложения современного английского языка. – М.: Наука, 1966. 195 с.
4. Боярченко Э.П. Сочетаемость слов и синтаксическая структура неполного предложения // Способы и средства связи языковых единиц в тексте: Сб. науч. тр. / Кур. гос. пед. ин-т; Отв. ред. Э.П. Боярченко. Курск, 1986. С. 12–24.

5. Бурак Л.І. Современная белоруская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя. – Мн.: універсітэцкае, 1987. 320 с.

6. Дикарёва С.С. Анафористический эллипсис в аспекте анализа // Лингвистические проблемы функционального моделирования речевой деятельности. – Л.: ЛГУ, 1982. Вып. 5. С. 85–103.

7. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса современного русского языка. – М.: Наука, 1973. 351 с.

8. Сорокина Е.Н. Об использовании эллипсиса для повышения информативности научно-гуманитарного текста // Вопросы русского языкознания. – Куйбышев: КГУ, 1983. 110 с.

9. Шаднёва В.П. Функционально-прагматический аспект неполноты синтаксических конструкций // Значение языковых единиц и категорий: Сб. науч. ст. / Таллин. пед. ин-т; Отв. ред. А.Я. Баудер. – Таллин, 1984. С. 36–43.

Н.У. Чайка

ТЫПЫ І СТРУКТУРА ПРАПАЗІЦЫІ ЭЛІПТЫЧНЫХ СКАЗАЎ

Эліптычныя канструкцыі ў беларускай мове здольны ўтвараць пэўную абмежаваную колькасць прапазіцый. Дыктумны змест у эліптычнага сказа фарміруецца пры дапамозе спецыяльных сродкаў – пераважна актантаў і сірканстантаў, якія ўключыць семантыку апушчанага дзеяслова. Тып прапазіцыі эліптычнага сказа залежыць ад семантыкі прэдыката і ўключае актантаў і сірканстантаў. Паводле семантыкі эліптычныя сказы падзяляюцца на два класы – эліптычныя сказы з дынамічнай прапазіцыяй і эліптычныя сказы са статаўнай прапазіцыяй.

1. Эліптычныя канструкцыі з прапазіцыяй дынамічнай лакалізацыі

Самую шматлікую групу гэтага класа складаюць эліптычныя сказы з *статаўнай перамяшчэння ў прасторы*. Названыя канструкцыі ўтвараюць семантыку перамяшчэння ў прасторы з абавязковай лакалізацыяй гэтага руху або з указаннем на кірунак руху, або без указання на яго. Абавязковая лакалізацыя дынамікі перамяшчэння выклікана спецыфікай эліптычнага сказа – пропускам дзеяслова. У такім выпадку адзінымі сродкамі спецыфікацыі семантыкі эліптычнага сказа з'яўляюцца актантаў і сірканстант. Такім чынам, семантычная структура эліптычнага сказа павінна ўключаць як мінімум тры кампаненты: эліпсаваны дзеяслоў, актантаў і сірканстант (або другі актантаў). Менавіта такая колькасць семантычных кампанентаў і дазваляе рэалізаваць закладзеную глыбінную семантыку сказа.

1.1. Трэхкампанентныя мадэлі эліптычных сказаў ізаморфнай структуры

У эліптычных сказах са значэннем перамяшчэння ў прасторы сустракаецца *трэхкампанентная кампазіцыя* элементаў, якая ўключае эліпсаваны дзеяслоў, першы актантаў і *сірканстант (AarDir)*: $A_1 \leftarrow \emptyset \rightarrow S$.

Актантаў называе суб'ект перамяшчэння: часцей за ўсё гэта асоба, Радзей – прадмет. Сірканстант называе *лакалізацыю перамяшчэння*. Прычым лакалізацыя перамяшчэння можа быць як з указаннем на накірунак перамяшчэння, так і без указання на яго. Прапазіцыю дынамічнай прэдыкацыі ў